

Pål Reiret

Nedskriverens navn	Gunnar Rudie
Adresse	Dovre
Fødselsår	1930
Fødested	Dovre

Er det egne opplevelser som skildres? Nei

Fortellerens navn	Pål Reiret
Adresse	Vågåmo
Fødselsår	1874
Fødested	Lalm, Vågå

Min far het Ola og var født omkring 1845. Han vokste opp på et bruk ved navn Skurdal, der hans far – Einar – satt som husmann under Skår nedre. Farmor het Mari, men jeg vet ikke hvor hun var født. Min mor, som var omtrent jevnaldrende med far, het Eli og var datter av en husmann på bruket Kårstad. Jeg husker ikke min mors foreldre og kan dessverre ikke gi noen opplysninger om dem. – Både Skurdal og Kårstad ligger på Lalm.

Far var en tid husmann i Skurdal, men etter at han giftet seg, flyttet han til et annet husmannsbruk under Skår nedre, Reiret (nå omdøpt til Nyheim). Hans bror Jo hadde tidligere hatt dette bruket, og de to brødrene byttet, slik at Jo overtok Skurdal.

Selv er jeg født og oppvokset i Reiret, som den fjerde i rekken av 6 Søsken. De andre het Per, Einar, Ola, Mari og Ymbjør (Ingebjørg).

Per kjøpte et lite bruk på Sør-Fron. Einar giftet seg inn på gården Enebo på Lesja. Ola dro ut på anleggsarbeide og endte som invalid. Mari ble gift i nærheten av Lillehammer og Ymbjør ble værende på Lalm. Hun døde til slutt på gamlehjemmet i Skjåk. Jeg er den eneste gjenlevende av søskenflokket. Mor, far og vi barna utgjorde hele huslyden hjemme.

Bruket Reiret ligger høyt oppe på Bjølstadskogen i grensetraktene mellom Lalm og Heidal. Jordveien - omkring 10 mål – er utsatt for nattefrost om høsten, slik at korndyrkningen gir usikkert resultat. Vi avlet i min barndom ikke mere enn ½ tønne bygg for året, og dette kornet tørket vi i en gryte. Av poteter avlet vi 2-3 tønner, men noen rotvekster hadde vi ikke. Vi eide ikke bærbusker av noen slag. –Det er ukjent for meg hvem som først hadde ryddet bruket.

I fjøset hadde vi én eneste ku, men vi påtok oss å vinterfore 4-5 geiter for Per Fjerdingsren i Heidal. Disse gav ingen melk før de kjeet ut på vårsiden en gang. Vi fikk en betaling på 2 kroner pr. geit for vinterfóringen, men vi tok helst ost for disse pengene. Jeg husker at den osten vi fikk stundom kunne være så hard at vi måtte bruke øks på den. Sau og gris hadde vi aldri.

Høyavlingen var som regel ganske bra, men vi brøt en del bjerkeris til krøtterne vinterstid.

Vi hadde havnerett i felles beite på Bjølstadskogen og i Rinndalen, og vedrett hadde vi i husbondens skog. Noen andre rettigheter fulgte ikke med plassen.

Av uthus fantes fjøs, løe og stabbur, alle laftet. Disse husene var husbondens eiendom, men far pliktet å holde dem i forsvarlig stand. De gamle husene er nå revet.

Stuen - som farbror i sin tid hadde bygget – hadde far kjøpt den gang han flyttet inn på bruket. Den var et lite tømmerhus på ca (6x5)m² og bestod egentlig bare av ett rom. Men dette rommet var delt i to av en vegg som rakk et stykke frem i stuen, slik at det ble en slags ”kleve” bak denne. Peisen var plassert rett imot inngangsdøren, og stuen hadde tre vinduer (se fig).

(tegning av stuen)

Inventaret bestod av tre senger, bord med ”bordskrakk” og veggfaste benker, et veggskap, ”tallerkenrekke” hylle til oppbevaring av tallerkener, og et par krakker. Før jeg ble konfirmert fikk vi også komfyr med stekeovn.

Vegger, tak og gulv var umalt. Gardiner eller blomster fantes ikke, og mange av vindusrutene kunne stundom være tilstappet med filler. På veggene hadde vi ett og annet fotografi av utvandrede sektninger.

Til belysning brukte vi en liten parafinlampe, og en skarve vekkeklokke viste tiden.

Sengene var korte og brede, utstyrt med halmfyll og stridyner. Av sengklær eide vi et par skinnfeller og noen simple tepper og puter. Et kort laken, - såkalt ”bløye” – bruktes på alle senger. Vi måtte ligge både to og tre sammen i hver seng.

Til matlagningen bruktes et par alminnelige malmgryter og en rund stekepanne. Dessuten eide vi en kaffekjele av kobber.- Spann og andre trekopper var vi godt utstyrt med, for far drev nemlig mye med lagging.

Alt dekketøy – bortsett fra bordknivene og noen kaffekopper – var av tre. Gafler fantes ikke i huset. I stor utstrekning spiste vi av felles fat. På veggen over bordet var det festet et trestykke hvor en satte skjeene etter endt måltid.

Måltidene falt rent uregelmessig. Ja stundom hadde vi lite eller absolutt ingen mat i huset. Graut, poteter og flatbrød var de viktigste næringsmidlene. Far kunne av og til tjene såpass på laggingen sin at han kjøpte en liten fleskebit.

Når geitene ble gamle, hendte det at de fikk en sykdom som kaltes ”øra”. På Dovre kalt ”sviva. Denne artet seg slik at dyret ble gående og sjangle, og det fantes ikke noe botemiddel for sykdommen. Geiter som hadde øra kunne far få kjøpt til slakt av eieren.

Melk ble det svært lite av om vinteren – en tid av denne ingenting. Når melkemangelen meldte seg, fikk vi nøye oss med å drikke tynn kaffe eller bare vann.

Jeg kan huske vi barna ofte var så sultne at vi sloss om potetene når vi hadde satt oss til bords. En dag (mens jeg var i 6-7 årsalderen) tok mor meg ved hånden og sa at vi skulle gå ned i

bygden en tur. På veien fikk vi forbi en annen husmannsplass, der konen stod ute på tunet. Mor stanset, hilste og kom i prat med denne konen, og de gav seg til å snakke om hvor stor armod de måtte leve i. – ”Ja, det fantes ikke mat i huset hos meg i dag,” sa mor, ”og dermed tok jeg med meg han Vetl-Pål for å ta en tur ned i bygden”. – ”Dere får bli med inn her, da,” svarte konen. Da vi var kommet inn, spurte hun: ”Hva vil dere helst ha: Skal jeg koke noen poteter eller en gryte med vass-suppe?” – ”Ja, da tenker jeg vil velger vass-suppe”, svarte mor. – Småkårsfolk hjalp hverandre etter fattig evne.

Far fikk sin lønn hos husbonden utbetalt i matvarer, helst mel. Engang husker jeg at han gikk til husbondens bror og bad om litt penger. Denne gav ham da en anvisning på 40 øre som han kunne gå til kjøpmannen med!

Kostholdet var langt bedre på gårdene enn i husmannsstuene. Når far arbeidet på husbondsgården, hadde han kosten er.

Vi mottok aldri noen økonomisk hjelp utenfra. Det falt meget vanskelig å få støtte av forsorgsvesenet i min barndom.

Alle klær var sydd av vadmél som mor hadde kjøpt. Vi guttene brukte langbukser og vest (kalt livstykke). Dette sistnevnte plagget var ofte sydd av gammelt tøy. Utenpå vesten brukte vi trøye. Ofte eide vi ikke andre klær enn de vi stod og gikk i, men til skolebruk fikk vi av og til et nytt plagg. Jeg husker at mange barn kom på skolen i sin mors trøye.

Av undertøy bruktes oftest bare skjorte. Underbrok var langt fra en alminnelig bekledningsgjenstand. Yttertøy hadde vi heller ikke. – Det hendte ikke at vi fikk avlagte klær av husbondsgården. Men jeg arvet engang nye vadmelsklær etter en husmannsgutt som døde. – Mor og far eide gamle ”helgeklær” til kirkebruk.

Skoene var lærsko sydd av en bygdeskomaker. Det var sjelden vi fikk nye sko. Vi måtte lengst mulig slite på de gamle, som far reparerte.

Som avgift for bruket skulle far svare arbeide på husbondsgården for 8 kroner året. Daglønnen var 6 skilling om vinteren, 8 skilling høst, vår og i håbollen, 12 skilling i slåttonn og skurdonn. Ut over leien for bruket hadde far også arbeidsplikt, alt etter tilsigelse. Han betalte aldri avgiften med penger, selv om han kunne gjøre dette dersom han ønsket så.

Det var for det meste våronn, slåttonn, skurdonn og mosesanking at far arbeidet på husbondsgården. Vinterstid trentes han sjelden der. Husbondsgården hadde bare en jordvei på 60 mål (dekar) og flere husmenn – 4 eller 5.

Husbonden, Hans Skår, døde gammel mens jeg ennå var et barn. Han hadde vært forholdsvis grei og medgjørlig. Den nye husbonden – en slektning av gamle hans ved navn Pål Snerle – kunne derimot være streng og hård mot husmennene sine.

En dag i slåttonnen, mens husmennene satt benket rundt kveldsbordet, sa Pål Snerle: ”Døkk kjør at i mårgå, da! E har ’kje tenkt å sende mange bod ette døkk”. Far ble harm for denne replikken og svarte husbonden temmelig grovt. Devet falt han i unåde for lange tider.

Arbeidsdagen begynte kl. 4 om morgenen. Før en gikk ut fikk en kaffe.

Fra kl 6 til 7 var det ”mårgåverd”: Vass-suppe, smør og skjørøst (eller ”blandasmør”) og flatbrød.

Dugurd spiste en kl. 10 og hvilte så i to timer. Måltidet bestod alltid av graut og melk, og før en gikk ut igjen fikk en kaffe.

Non ble spist kl. 3: ”Kål” (kokt gammelt kjøtt og flesk), grynsodd, sild eller spekemat. En kvilte til kl ½ 5.

Kl. 8 om kvelden fikk en så ”kveldsverd”: Graut og melk eller kokte poteter.

I hver økt hadde arbeidsfolket rett til ½ times rast.

Far arbeidet hjemme på bruket om kveldene. Mor og vi barna måtte utføre en god del av arbeidet der. Far og de andre husmennene i nabolaget hadde bruket bare som binæring, og de skjøttet ikke sin jord bedre en strengt tatt nødvendig. Det hendte ikke at far lånte våronnhester på Skår, for jordveien hans var bratt og steinet, dessuten hadde han jo bare en ørliten åkerflekk.

Vinterstid lå far på tømmerhugst inne på Bjølstadskogen eller i Heidal. Far skulle være én av bygdens flinkeste tømmerhuggere, og det hendte at han kunne felle, kviste og barke 22 digre furutrær på én dag. Det ble hugget en god del tømmer på Bjølstadskogen i min barndom, men prisene var lave, så det ble ikke rare fortjenesten for huggene. Far skulle egentlig ha betaling for tylften, men han regnet ikke med å kunne tjene kontanter. Arbeidsgiveren holdt imidlertid kosten og hadde i den anledning skaffet til veie både smør, kjøtt og mel. Av disse varene tok så far sin betaling.

Når far ikke hadde skogsarbeide, drev han med lagging hjemme i stuen. Han begynte å høvle stav-veden om morgenen og innen kvelden kom hadde han ofte to vass-bøtter fullt ferdige. Med disse gikk han med til Lalmsbroen, hvor han var omtrent sikke å på få solgt dem. – Laggingen gav far en fortjeneste på kr 1,80 pr. dag, og etter tiden hadde han all grunn til å være fornøyd med denne.

Om det var laggingen eller tømmerhugsten som var fars viktigste erverv, skal jeg ikke sikkert kunne si.

Mor arbeidet på husbondsgården i skurdonnen, men sjelden ellers. Hun tok med seg de fleste barna, både de som var store nok til å kunne gjøre nytte for seg og de som var for små til å greie seg selv hjemme. Betalingen var i 1870 – 80 årene 2 skilling – 7 øre – pr. treva (12 nek x 2). Var åkeren tykk, kunne en tjene opp til kr. 2 på ett gammelt mål (2401 kvadratalen). Unntagelsesvis hendte det at en person greide å skjære så mye på én dag, men det vanlige var vel ¾ mål. – Både mor og vi barna fikk kosten på husmannsgården. Oppgjør ble gitt når vi var ferdige med skurden, som oftest i matvarer. Mor arbeidet ikke for andre bønder.

Far fikk ikke oppgjør til bestemte tider av året, men tok ut matvarer hos husbonden etter hvert som han trengte til det.

Hendte det at noen av oss barna måtte være hjemme når både far og mor var borte og arbeidet, fordrev vi tiden med lek. Vi fant f. eks. stor moro i å ”slå filleball”. Stundom kunne vi være helt uten matsmulen.

Far hadde en kontrakt med husbonden; de fleste husmenn i nabolaget var i besittelse av en slik. Men jeg har aldri sett den, og derfor vet jeg ikke om den var tinglyst. Heller ikke kan jeg si om far hadde bruket på oppsigelse eller på livstid.

Mine foreldre ble alltid bedt til Skår når det skulle holdes ”lag” på gården. Vi barna kunne få være med ved slike anledninger dersom vi hadde klær til det. I gravøl – men ikke i bryllup – ble vår familie også bedt til andre gårder.

Husbonden spanderte slåttegraut både når en var ferdig med slåttene hjemme og på seteren. Husmennenes barn fikk bare delta i måltidet dersom de hadde hjulpet til på husbondsgården. – Grauten ble spist til non en hverdag.

I Vågå har det hersket stor standsforskjell, både sosial og økonomisk. Når f. eks. en alminnelig arbeider kom i ett eller annet ærend til en gård, ble han holdt for å være frekk dersom han satte seg andre steder enn på huggestabben nede ved døren. Dersom en slik mann kom til gårds i følge med en annen som stod høyere på samfunnsstigen, ble den sistnevnte bedt ut i ”vetl-klevan” på traktering, mens arbeideren pent fikk bli sittende igjen på huggestabben fremme i stuguen.

Det fantes også gårder i Vågå der husbondsfolket og arbeiderne spiste ved hvert sitt bord og forskjellig kost, og hvor husbonden det meste av dagen holdt seg innendørs. På Skår var det imidlertid bare ett kosthold, og husbonden der gikk alltid med i arbeidet sammen med husmennene sine.

Husbonden kostet ikke gravølet etter en husmann, og en husmannsenke kunne i alminnelighet bare bli sittende på bruket dersom hun maktet å svare avgiften. I motsatt fall måtte hun ut av huset og hun hadde bare fattigkassen å ty til.

Jeg begynte på skolen syv år gammel og ble konfirmert da jeg fylte fjorten. Læreren het Pål Nergaard, en svært snill mann og flink etter tidens krav. Skolen var todelt, og hver klasse møtte hver annen dag. Jeg hadde en lang skolevei, men det forekom ytterst sjelden at jeg skulket. Anskaffelse av skolebøker var et problem; vi søsken fikk arve bøkene etter hverandre til de var helt utslitt.

Når jeg hadde fri fra skolen, hjalp jeg til med å skaffe ved og vann til huset. Men en del lek ble det jo tid til allikevel. Som før sagt slo vi barna ball om sommeren, og om vinteren stod vi på ski. Disse skiene var bare noen grove ”klabber” som far hadde hugget til med øks.

Til konfirmasjonsdagen fikk jeg en vadmelskledning av mine foreldre, men denne var ikke ny. Jeg var likevel ganske fornøyd, for mange konfirmanter fra fattigstuene måtte låne klær når de skulle stå på kirkegulvet.

Det første arbeidet jeg utførte utenfor hjemmet var å gjete på seteren til Sygard Kleppe. Denne sommeren fylte jeg 12 år. Utenom kosten fikk jeg bare litt klær som betaling.

Sommeren etter konfirmasjonen lå jeg i Frons-fjellet og gjette en saudrift. De nærmeste årene gikk jeg så som dagarbeider på gårdene. Arbeidsdagens lengde ble i min ungdomstid kortet inn med to timer, men timeantallet ble likevel det samme, fordi en sløyfet den halvtimespausen som arbeidsfolket skulle ha i hver økt. (En beholdt dog noen minutter av hvilepausen – ”tok seg fem minutter”, som en sa). Kostholdet ble ikke forandret. – Daglønnen var 40 og 50 øre selv etter at jeg ble fullvoksen kar.

18 år gammel dro jeg på anleggsarbeide. Først arbeidet jeg på Hamar - Sel-banen, senere på forskjellige andre anlegg inntil jeg fylte 40 år. Da dro jeg til Amerika, der jeg arbeidet 7 år i skogene i Minnesota vinterstid. Om somrene holdt jeg til i Nord-Dakota på farm-arbeide. Mine foreldre levde fremdeles da jeg kom tilbake til Norge. Jeg kjøpte så bruket, rev fjøs og stabbur og bygde nye hus. Stuen bygde jeg om og utstyrte den med såkalt ”bakstugu”.

Det er nå over tyve år siden jeg solgte bruket. Den nye eieren har nå solgt både husene og litt av jorden til en bymann.

De viktigste fornøyelser jeg husker fra ungdomsårene er såkalte ti-øres kaffelagene med dans. Disse ble holdt rundt omkring i husmannsstuene, og for en tiøring fikk en mat og kaffe. Det ble dessuten innsamlet 5 øre fra hver deltager som lønn til spillemannen, men jeg for min del hadde sjelden penger å avse til dette formålet. I begynnelsen av min ungdom danset jeg heller ikke.

Noen fremtidsplaner kan jeg ikke si at jeg hadde. Det fantes ingen andre muligheter enn å dra ut på arbeide så snart en var dyktig nok til å være borte.

Jeg har ikke vært med i noen slags foreninger. Min hobby har alltid vært stangfiske.

I flere år har jeg nå bodd på Vågå gamlehjem. Jeg er ugift.

Før jeg solgte bruket, hadde jeg arbeidet det så godt opp at jeg kunne vinterføre tre kyr, et ”lausnaut” og noen sauer.